

Doc. Dr. Arvydas Anušauskas

SOVIETŲ VYKDYTOS KARIŠKIŲ IR CIVILIŲ GYVENTOJŲ ŽUDYNĖS

Įvadas

1941 m. birželio 22-27 d. Lietuvoje įvykdytų civilių gyventojų žudynės tapo žinomos beveik iš karto. Prasidėjusios ekshumacijos, atpažinimai nedelsiant tapo visuomenės dėmesio centru. Pasirodė pirmosios publikacijos, kuriose didžiausias dėmesys buvo skirtas aukoms¹. 1942–1943 m. pasirodė keturių tomų veikalas „Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai“², kuriame buvo apibendrinta medžiaga apie 1941 m. žudynes, bet atsakomybė perkelta žydams. Antisemitizmas buvo būtinas karo meto daugumos publikacijų elementas. 1942 m. pasirodė ir atskiroms žudynėms skirti leidiniai. „Bėgančiųjų keršte“ paskelbti lietuvių policijos protokolai apie beveik tūkstančio žmonių nužudymą karo pradžioje³. Leidyklos „Žemaičių žemė“ išleistoje knygoje „Žemaičių kankiniai“ remiantis dokumentais aprašyta 1941 m. birželio 24-25 d. Rainių miškelio tragedija – 76 kalinių nužudymas. Kadangi minėtuose leidiniuose buvo atskleidžiama fizinio susidorojimo su civiliais gyventojais eiga, pateikiami liudijimai, ekshumacijos aktai, policijos protokolai, keliasdešimt metų tai buvo pagrindiniai šaltiniai apie minėtus įvykius.

Naujas etapas prasidėjo 1990 metais, kuomet vėl pradėti apklausti dar gyvi liudininkai ir pradėtos baudžiamosios bylos dėl civilių gyventojų žudynių. Pasirodę rusų istorikų straipsniai apie kalinių žudynes buvo paremti nežinomais dokumentais⁴, bet daugiausia dėmesio skyrė kalinių evakuacijos ypatybėms. Civilių žudynės (išskyrus lenkų) netapo jų tyrimo objektu.

1996-2000 metais Lietuvoje buvo išleista vos keletas leidinių, kuriuose buvo apibendrinta iki tol skelbta ir neskelbta archyvinė medžiaga bei liudininkų prisiminimai apie 1941 m. birželio 22-27 d. įvykius⁵. Memuarinės knygos ir straipsniai, kurių 1942-1943 m. Lietuvoje ir lietuvių išeivijoje iki 1989 m. bei

¹ Pravieniškiuose bolševikai barbariškai išžudė beginklius kalinius, Naujoji Lietuva, 1941, Ldiepos 7; Ties Červina žiauriai išžudyta daug lietuvių politinių kalinių, išvežtų iš Vilniaus kalėjimo, ūkininko patarėjas, 1941, Liepos 11

² Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai, Kaunas., 1942, t. 1-3, 1943. T. 4.

³ Bėgančiųjų kerštas. Lietuvos policijos 1942 metų protokolai (mašinėraštis). LGGRTC archyvas.

⁴ Kokurin A. I. Evakuacija zaključennyh iz tjurem Zapadnoj Ukrainy, Zapadnoj Belorusii I Litvy v 1941 g.;

⁵ Anušauskas A. Lietuvos gyventojų sovietinis naikinimas, V., 1996; Rainių tragedija. 1941 m. birželio 24-25 d., Vilnius, 2000.

Lietuvoje 1989-2001 m. pasirodė keletas (*Žr. Bibliografinį sąvadą*), daugiausia buvo Červenės žudynėse išgyvenusių žmonių rašiniai⁶.

Rašant šį darbą pasinaudota Lietuvos ir Rusijos archyvuose saugomais NKVD- NKGB dokumentais: Lietuvos Ypatingojo Archyvo KGB dokumentų skyriaus baudžiamųjų bylų fondu ir LKP dokumentų skyriaus fondu⁷, Rusijos Federacijos Valstybinio archyvo fondais Nr. 9401 (SSRS NKVD įsakymai), 9413 (SSRS MVD Kalėjimų valdyba), 9414 (SSRS MVD GULAG'as).

Teisinė padėtis

Pirmąją karo dieną SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsaku pafrontės vietovėse, taigi ir Lietuvoje, buvo paskelbta karo padėtis. Kitu įsaku nustatyta, kad valstybės saugumo ir gynybos funkcijos pereina karinių apygardų, frontų ir armijų karo taryboms. Visos politinių kalinių bylos perduodamos kariniams tribunolams, kurie tuomet dažniausiai pasmerkdamo kalinius aukščiausiai bausmei – sušaudymui. Tokia buvo oficialioji politika. Iš tikrųjų visiškai laisvė buvo suteikta vietinėms NKVD ir NKGB įstaigoms ir kalinių apsaugos (konvojinės kariuomenės) kariams. NKVD ir NKGB darbuotojai sušaudymą laikė kalinių evakuavimo būdu. Dokumentuose tai vadinama evakuacija pagal I kategoriją, kuri buvo patvirtinta 1941 m. birželio 27. Bet visos civilių gyventojų ir kalinių žudynės buvo įvykdytos iki minėtų slaptų dokumentų patvirtinimo.

Kalinių evakuacija ir žudynių organizavimas

Birželio 22 d. evakuoti kalinius patikėta LSSR NKVD Kalėjimų skyriaus viršininko pavaduotojui A. Čečevui, bet nurodymų iš Maskvos dar nebuvo. Maskvoje SSRS NKVD Kalėjimų valdyboje, vadovaujant v/s kpt. M. Nikolskiui ir prižiūrint SSRS NKVD komisaro pavaduotojui S. Kruglovui, buvo sudarinėjami kalinių evakuavimo planai. Birželio 22 d. buvo numatyta iš Lietuvos išvežti 5900 kalinių (tiek kalinių buvo 1941 m. birželio 10 d., bet birželio 16 d. 747 kaliniai buvo išvežti į lagerius ir kalėjimuose birželio 20 d. buvo 5217 kalinių⁸): į Vologdos kalėjimus – 1952 kaliniai iš Kauno, į Gorkio sr. kalėjimus- 2901 kalinys iš Vilniaus, Panevėžio ir Šiaulių kalėjimų, į Voronežo sr. kalėjimus – 1237 kaliniai iš visų kitų kalėjimų⁹. Tą pačią

⁶ Petraitis J. Kaip jie mus sušaudė, Kaunas, 1943.

⁷ P.Raslano 1942 m. spalio 7 d. paaiškinimas LKP(b) CK sekretoriui A.Sniečkui, LVOA. F. 16895. Ap. 2. B. 185. L. 82.

⁸ Anušauskas A. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas, p. 110.

⁹ RFVA, ap. 1v, b. 10, l. 301.

dieną buvo sudarytas kitas planas, pagal kurį numatyta išvežti 4000 kalinių¹⁰. Likusieji turėjo būti arba paleisti, arba sušaudyti.

Dar negavęs nurodymų iš Maskvos, Lietuvos SSR NKGB Tardymo skyriaus viršininkas E. Rozauskas kreipėsi į NKGB liaudies komisaro pavaduotoją D. Bykovą ir pasiūlė: "Neturint galimybių evakuoti kalinių iš Kauno kalėjimo Nr. 1, išskirti iš jų pavojingiausius ir prieš atitraukiant sušaudyti"¹¹. Tokių kalinių E. Rozausko apskaičiavimu, buvo net 400 (kas penktas kalinys¹²). Bet sparčiai keičiantis fronto padėčiai šie planai nebuvo įgyvendinti. NKVD ir NKGB Kauną turėjo palikti jau 1941 m. birželio 23 d. naktį. Kalinių evakavimo problema buvo pradėta spręsti pagal vietinių NKVD-NKGB viršininkų žodinius nurodymus. Tik 1941 m. liepos 4 d. V. Černyšovas ir M. Nikolskis suformulavo konkrečius pasiūlymus L. Berijai:

"1. Į užnugarį išvežti tik tardomus kalinius.

2. Moteris su vaikais, nepilnamečius (išskyrus ypač pavojingus nusikaltėlius – diversantus, šnipus, banditus ir pan.) – paleisti.

3. Nuteistus už buitinius, tarnybinius ir kitus nereikšmingus nusikaltimus, taip pat nuteistus pagal 1940 m. birželio 26 ir rugpjūčio 10 d. SSRS AT Prezidiumo įsakus arba tardomus už šiuos nusikaltimus – paleisti.

4. Visiems kitiems kaliniams, taip pat dezertyrams taikyti aukščiausią bausmę – sušaudymą"¹³.

Kaip aiškėja iš anksčiau pateiktų dokumentų, pirmiausia buvo numatyta išžudyti kalintus "kontrevoliucionierius". Kalinio statusas – nuteistas ar tik tardomas – neturėjo reikšmės. Apie žudynes, vykusias Lietuvoje, NKVD dokumentuose yra bene mažiausiai žinių.

P. Gladkovas savo ataskaitose užsiminė tik apie 15 žmonių sušaudymą Panevėžyje, 4 – Zarasuose ir apie 15 mirtininkų iš Kauno kalėjimo sušaudymą evakuacijos metu. Apie Pravieniškių ir Rainių žudynes NKVD ir NKGB dokumentuose nėra nė užuominos. Tik po egzekucijų likę gyvi kaliniai ir nužudytųjų ekshumavimas galėjo paliudyti NKVD bei NKGB darbuotojų ir vietinių kolaborantų nusikaltimus. Į Rusijos gilumą iki liepos 20 d. buvo nuvežta mažiau negu 25 %

¹⁰ Ten pat, p. 14.

¹¹ E. Rozausko 1941 m. rugsėjo 7 d. raštas A. Sniečkui, LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 167. L. 1.

¹² A. Čečevo 1941 m. birželio 8 d. pažyma apie kalėjimų talpumą, LCVA, f. R-756, ap. 6, b. 134, l. 7.

¹³ Kokurin A. Evakuacija zaključennyh..., s. 5.

Lietuvoje kalintų žmonių (1363 kaliniai)¹⁴. 1941 m. birželio 26 d. į Leningrado srities Stara Rusos kalėjimą Nr. 6 (vėliau persiųsti į Gorkio kalėjimą) atvežta 315 Šiaulių kalėjimo kalinių (apie trečdalis- buvo tardomi NKGB), liepos 3 d. 606 Vilniaus kalėjimo kaliniai atvežti į Gorkio kalėjimą (iš jų 417 tardyti NKGB), liepos 6 d. 311 kalinių iš Panevėžio kalėjimo atvežti į Čkalovo (dab. Orenburgo) srities Sol Ilecko kalėjimą, liepos 9 d. Švenčionių kalėjimo 89 kaliniai atvežti į Vologdos kalėjimą¹⁵.

Jie buvo pasmerkti lėtai mirčiai nuo alinančio darbo sovietiniuose lageriuose arba sušaudyti 1942-1943 m. pagal SSRS Aukščiausiojo teismo 1941 m. gruodžio 11 d. nutarimą “Dėl bylų vedimo asmenims, įvykdžiusiems nusikaltimą laikinai prieš užimtoje teritorijoje”¹⁶. Iki karo pradžios mirties nuosprendžiai dar buvo tvirtinami SSRS Aukščiausiojo teismo Karinės kolegijos ir Baudžiamosios-teisminės kolegijos, buvo peržiūrėti VKP (b) CK Politinio biuro komisijos ir tvirtinami VKP (b) CK. Ypatingojo pasitarimo nuosprendžiai nebuvo galutiniai. Prasidėjus karui mirties bausmės buvo vykdomos pagal L. Berijos 1941 m. lapkričio 15 d. raštą J. Stalinui. SSRS NKVD Ypatingasis pasitarimas gavo teisę (dalyvaujant SSRS prokurorui) skirti mirties bausmes “už kontrrevoliucinius nusikaltimus ir ypatingai pavojingus nusikaltimus nukreiptus prieš SSRS valdymo tvarką”¹⁷. Ypatingojo pasitarimo nuosprendžiai tapo galutiniais. Pavyzdžiui, taip sušaudytas teisininkas iš Vilniaus Naimanas-Mirza-Kričinskis Algirdas (g. 1886): suimtas 1941 m. vasario 15d., Ypatingojo pasitarimo 1942 m. gegužės 2 d. nuteistas mirties bausme ir Gorkio kalėjime 1941 m. birželio 2 d. sušaudytas¹⁸ (*Žr. Priedas Nr. 1*). Rindaugas Juozas (g. 1903), suimtas 1941 m. balandžio 15 d., Gorkio miesto karo tribunolo nuteistas mirties bausme ir 1942 m. liepos 29 d. sušaudytas (*Žr. Priedas Nr. 2*). Iš Lietuvos atvežtam 618 kalinių buvo paskirta mirties bausmė ir iš jų - 568 sušaudyti (*Žr. Priedas Nr. 17-23*)¹⁹. Priimant nuosprendžius nebuvo paisoma jokių net sovietiniuose įstatymuose numatytų procesinių normų (neleista susipažinti su bylomis, proceso

¹⁴ V/s kpt. M. Nikolskio pranešimas apie kalinių evakavimą iš pafrontės, RFVA, f. 9413, ap., 1v, b. 10, l. 92.

¹⁵ Ešelonų išvykimo ir atvykimo žiniaraštis, RFVA, f. 9413, ap.1, b. 9, l. 9, 17, 37, 55, 56.

¹⁶ Постановление пленума Верховного суда СССР, RFVA, f. 9474, ap. 1, b. 124, l. 70; Plg. Г. Саббо, Невозможно молчать, т.2, 952.

¹⁷ NKVD liaudies komisaro L. Berijos 1941 m. lapkričio 15 d. raštas J. Stalinui, Šiuolaikinės dokumentacijos saugojimo centras (toliau – ŠDSC), f. 89, ap. 18, b. 9, l. 1-2; Plg. Г. Саббо, Невозможно молчать, т.2, 964.

¹⁸ 1942 m. birželio 2 d. aktas, LYA, Baudžiamųjų bylų fondas, b. p-12811, l. 26.

¹⁹ LYA, Baudžiamųjų bylų fondas, b. P-10880, l. 16; b. 44 840/3, l. 11; b. 45 160/3, l. 14a; b. 44071/3, l. 16; b. 45161/3, l. 16; b. 44030/3, l. 15; b. P-5878, l. 16.

metu nemokantiems rusų kalbos nebuvo vertėjų, nebuvo paisoma suimtųjų sveikatos būklės) (*Žr. Priedas Nr. 8*)²⁰.

Politinių kalinių iš Kauno kalėjimo žudynės Červenėje

Červenės žudynės vienintelės atitiko “I kategorijos evakuacijos” schemą. P. Gladkovo teigimu iš Kauno kalėjimo 1941 m. birželio 23 d. naktį buvo išvežta 90 kalinių. Liudytojų atsiminimuose minima, kad iš 4-ojo skyriaus buvo išvesta 118 kalinių²¹. Juos nugabeno į Minsko kalėjimą. Čia buvo atskirta ir birželio 24 d. sušaudyta 15 mirtininkų: ats. plk. S. Rusteika (nuteistas mirties bausme 1941 m. gegužės 30 d.), V. Pranckoninė (nuteista mirties bausme 1941 m. gegužės 24 d.), kpt. Švarplaitis (nuteistas mirties bausme 1941 m. birželio 18 d.), B. Kantauskas (nuteistas mirties bausme 1941 m. birželio 11 d.) ir kt.

Birželio 25 d. visi kiti kaliniai buvo išvaryti iš Minsko kalėjimo kartu su kitais 2 tūkst. kalinių. Ešelonų išvykimo ir judėjimo žiniaraštyje (čia pateikti kalinių evakavimo duomenys) apie šiuos kalinius yra parašyta tik keletas eilučių: “Iš Minsko išvesti pėsčiomis 2 tūkst. kalinių. Atvesti į Červenę, kur apie 500 kalinių kontrrevoliucionierių išvyko pagal I kategoriją”²²(t.y. buvo sušaudyti). Kalinius sušaudė NKVD konvojinės kariuomenės 42-osios brigados 226-ojo pulko kariai. “Dėl kaitros ir nuovargio silpnesni pradėjo atsilikti, kiti visai negalėjo toliau eiti, —savo memuaruose liudija toje kalinių kolonoje ėjęs plk. J. Tumas,- komisarai juos dviem pistoletų šūviais į pakaušį nušaudavo.”²³ Birželio 26-27 d. naktį kaliniai buvo padalinti į dvi grupes. Dauguma lietuvių pateko į likviduojamų kalinių grupę (jų likimą nusprendė SSRS NKVD Kalėjimų valdybos viršininkas M. Nikolskis ir Baltarusijos SSR NKVD Kalėjimų valdybos viršininkas Stepanovas)²⁴. Šioje grupėje tarp 400-750 kalinių, buvo ir apie 57 lietuviai²⁵. Červenės kalėjime turėjo likti kalinių grupė, kurioje buvo apie 26 lietuviai²⁶. Mirčiai pasmerktieji buvo išvaryti Bobruisko kalėjimo link ir pakeliui sušaudyti. Liepos 5 d. NKVD konvojinės kariuomenės 42-osios brigados vadas pplk. Vaniukovas Konvojinės kariuomenės valdybai išdėstė savo Červenės žudynių versiją: “226-ojo pulko sargybos 170 žm. evakavo kalinius iš visų

²⁰ Mockaus-Mockevičiaus Vytauto 1942 m. liepos 14 d. kasacinis skundas dėl Šiaurės Kazachijos srities Aukščiausio teismo sprendimo, LYA, Baudžiamųjų bylų fondas, b. 34062/3, l. 29.

²¹ Valuckas A. Kolektyvinė tironija. P. 217 – 222.

²² Ešelonų išvykimo ir judėjimo žiniaraštis, RFVA. F. 9413. Ap. 1v. B. 9. L. 49.

²³ Tumas J. Kelias į Červenę, V., 1990, p. 50-51.

²⁴ Anušauskas A. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas. P.118-121.

²⁵ Petraitis J. Kaip jie mus sušaudė, p.200.

²⁶ Ten pat, p. 199.

Minsko kalėjimų Barezinos upės link kasti apkasų. Pakeliui, Červenės apylinkėse, sargyba kartu su kaliniais buvo smarkiai bombarduojama iš oro. Baltarusijos NKVD Kalėjimų valdybos viršininko Stepanovo sprendimu, kalintieji už kontrevoliucinius nusikaltimus buvo sušaudyti, o kiti paleisti. Visa sargyba liepos 3 d. grįžo į dalinį²⁷.

Iš Kauno kalėjimo kalinių, kurie buvo išvaryti iš Minsko kalėjimo (apie 75-100 kalinių, nes 15 mirtininkų buvo sušaudyti dar anksčiau), gyvų liko apie 40 (J. Dambrauskas, V. Kaušas, P. Lašas, A. Žebrauskas, P. Žickus, J. Žickus, prof. I. Končius, plk. J. Petraitis, plk. J. Tumas, plk. G. Urbonas, plk. A. Šova, kpt. S. Jasiunskas, kpt. O. Žadvydas ir kt. Visi kiti buvo nužudyti. Tarp jų buvo plk. B. Giedraitis, plk. J. Šarauskas, mjr. J. Špokevičius, mjr. V. Opulskis ir dešimtys kitų žymių lietuvių veikėjų ar paprastų ūkininkų, darbininkų ir tarnautojų (*Žr. Priedas Nr. 3*).

Iš Kauno kalėjimo buvo išvežtas ir vienas iš Lietuvos nepriklausomybės akto signatarų K. Bizauskas. Bet ir jis Minsko kalėjimo nepasiekė. Nežinia kokiomis aplinkybėmis su dar 14 kalinių atsidūrė Gudijoje, Polocko rajone ir netoli Bigosovo stoties (*Žr. Priedas Nr. 4*). 1941 m. birželio 26 d. SSRS NKVD liaudies komisaro nurodymu ir LSSR NKGB komisaro pavaduotojo Bykovo bei LSSR NKVD vidaus ir pasienio kariuomenės karinio tribunolo pirmininko Maslovo sprendimu 15 kalinių buvo sušaudyti²⁸ (*Žr. priedas nr. 12-16*)²⁹.

Telšių kalėjimo kalinių žudynės Rainių miškelyje

Telšių kalėjime iš 162 kalinių buvo 76 NKGB tardyti kaliniai. Birželio 23 d. visus kalinius norėta išvežti. Bet neskyrus kaliniams vežti jokių transporto priemonių, NKVD ir NKGB vadovai pasitraukė iš miesto. Kadangi vokiečių kariuomenė neįžengė į miestą, birželio 24 d. sugrįžę į miestą su raudonarmiečių daliniu, NKGB vadovai Telšių kalėjime pradėjo parengiamuosius darbus. Jiems vadovavo NKGB Kretingos apskr. virš. pav. v/s ltn/ Jermolajevas, NKGB Telšių apskrities skyriaus virš. P. Raslanas, 8-osios armijos politinio skyriaus darbuotojas Kompanecas, Telšių vykdomojo komiteto pirmininkas D. Rocius. Vėliau P. Raslanas teigė: “Aš esu įsitikinęs, jog ten nebuvo nė vieno nekalto”³⁰. Raudonarmiečiai iš kamerų kalinius

²⁷ Anušauskas A. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas, p. 123.

²⁸ LSSR NKGB “A” skyriaus viršininko pav. v/s j. ltn. Feigelsono pažyma, K. Bizausko baudžiamoji byla, LYA, Baudžiamųjų bylų fondas, b. 1353, l. 16.

²⁹ LYA, Baudžiamųjų bylų fondas, b. 13553-70, p. 70; P-10053, p. 31; b. 33430/3, l. 150; b. 5858/3, l. 54; b. p-11951, p. 267;

³⁰ P. Raslano 1942 m. spalio 7 d. paaiškinimas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, LVOA. F. 16895. Ap. 2. B. 185. L. 82.

vedė į sargybos būstinę. Paskui kalinius vieną ant kito suguldė sunkvežimiuose. Jau švintant birželio 25-ajai, mašinos su kaliniais nuvažiavo Luokės link, į Rainių miškelį. Kas vyko toliau, gerai nežinoma. Lietuvoje tai buvo bene vienintelės žudynės, po kurių neliko nė vieno gyvo liudytojo. Liudijo tik egzekucijos vykdytojai. D. Rocius teigė: “Sušaudymą vykdė raudonarmiečiai. Iš mūsų ten buvo: NKGB viršininkas Raslanas Petras, oper. įgaliotinis Galkinas (Galkin) ir kalėjimo prižiūrėtojas Pocevičius³¹. Tik birželio 28 d. suradus ir atkasus duobes paaiškėjo, kad visi žmonės buvo kuo žiauriausiai nukankinti. Kai kuriems jų nupjautos ausys, išbadytos akys, beveik pusei (35) sužaloti lyties organai. Dauguma galutinai nužudyta sutriuškinus galvas arba subadžius durtuvais. Tik 10 kalinių buvo sušaudyti. Dėl sužalojimų 46 lavonai taip ir nebuvo atpažinti. Rainių miškelyje rasti 73 kalinių palaikai. Dar trys mėginę bėgti kaliniai buvo nužudyti ir užkasti ties Džiuginėnais³². Buvo įvykdytas jau vėliau, 1941 m. liepos 4 d. suformuluotas NKVD vadovų reikalavimas – nė vieno politinio kalinio nepalikti gyvo (*Žr. Priedas Nr. 5, 9-11*).

Pravieniškių lagerio kalinių ir sargybinių žudynės

Pravieniškių lageryje įvykdyta akcija nuo kitų žudynių skyrėsi ne tik masiškumu, bet ir tuo, kad buvo žudomi visi be išimties kaliniai ir netgi jų prižiūrėtojai su šeimomis (pastarieji buvo lietuviai). Čia buvo kalinami jau nuteisti kaliniai, kurių bausmės laikas buvo neilgas, daugiausia 1-2 metai. Birželio 26 d. į lagerį atvyko raudonarmiečių būrys su šarvuočiu. Likusių kalinių liudijimu, sušaudymo iniciatorius buvo karui prasidėjus iš lagerio išleistas ltn. V. Kiseliovas. Galbūt tuo ir galima paaiškinti 21 lagerio prižiūrėtojo ir jų šeimų (6 moterų ir 13 bei 16 metų mergaitės) nužudymą.

Iš barakų išvaryti kaliniai buvo sušaudyti iš kulkosvaidžių bei automatinių šautuvų. Tuos, kurie liko gyvi, pribagė durtuvais ir rankine granata, numesta į sukritusių lavonų ir sužeistųjų krūvą³³.

Kauno miesto komendantūros karininko M. Valeikos 1941 m. birželio 28 d. raporte minima, jog “buvo išžudyta 230 žmonių ir taip pat iššaudyti prižiūrėtojai su šeimomis. Tai dienai maitinimo sąrašuose – 444 žmonės (*Žr. Priedas Nr. 6*) (tarp jų:

³¹D. Rociaus 1942 m. spalio 7 d. paaiškinimas A.Sniečkui, LVOA. F. 16895. Ap. 2. B. 185. L. 85.

³²Žemaičių kankiniai. P. 6.

³³Merkelis A. Kur ir kaip bolševikai žudė ir kankino lietuvius, Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai, t. 1, p. 101-102.

80 internuotų lenkų, 20-30 už įvairius nusikaltimus nuteistų raudonarmiečių). Reiškia, 214 pabėgo. Jų tarpe 50 sužeistų. Dalis jų evakuojant mirė”³⁴ (*Žr. Priedas nr. 24*).

Kitos civilių žmonių žudynės

Kitose Lietuvos vietose nedidelės kalinių grupės buvo žudomos kartu su civiliais gyventojais. Juos savo iniciatyva žudė ne tik NKVD ir NKGB darbuotojai ar raudonarmiečiai, bet ir sovietiniai bei partiniai aktyvistai. Po keliolika žmonių buvo nužudyta kiekvienoje Lietuvos apskrityje vien tik įtarus, kad rėmė partizanus, arba pagal komunistų skundus. Iš 672 nužudytų žmonių net 518 nužudė raudonarmiečiai. Birželio 22 d. nužudyti 37 žm., birželio 23 d. - 97 žm., birželio 24 d. – 185 žm., birželio 25 d. – 168 žm., birželio 26 d. – 99 žm., birželio 27 d. – 53 žm., birželio 28 d. – 17 žm., birželio 29 d. – 10 žm., birželio 30 d. – 9 žm. (be Telšių kalėjimo ir Pravieniškių lagerio kalinių). Daugiausia nužudytas Šiaulių apskr. – 109 žm., Telšių apskr. – 79 žm., Kauno apskr.- 72 žm., Ukmergės apskr. – 49 žm., Rokiškio apskr. – 47 žm., Mažeikių apskr. – 45 žm., Tauragės paskr. – 38 žm., Panėvežio apskr. – 33 žm. Likusiose apskrityse nužudyta po 4-30 civilių gyventojų³⁵.

Rastas šaulio ženklas, iškabinta tautinė ar balta vėliava, radijo klausymasis tapdavo pagrindu paskelbti mirties nuosprendį. Pagaliau bėgę raudonarmiečiai daug gyventojų nužudė mėgindami pagrobti dviračius, arklius, drabužius. Bet dauguma šių žmonių buvo nužudyta kolaborantų (sovietinių ir partinių aktyvistų) tiesioginiu nurodymu kaip nelojalūs ar priešiški sovietų valdžiai asmenys. Antai birželio 22 d. Tauragės apskrities Vainuto valsčiaus Girininkų kaime buvo nukankinta 14 žmonių, Trakų apskrities Kaišiadorių valsčiaus Krušonių kaime – 5. Iš viso būta beveik keturių dešimčių grupinių žudynių³⁶. Vardyne yra pateiktos per 1941 m. birželio 23 d. sukilimą nužudytų ir žuvusių 1 095 žmonių pavardės.

Po kelių savaičių P. Gladkovas, rašydamas savo ataskaitą, nepamiršo paminėti, kad Zarasuose sušaudyti 4 suimtieji (ir 4 liko nesušaudyti)³⁷. Paminėjo ir 15 žmonių, suimtų likviduojant partizanų būrį, sušaudymą Panevėžyje. Iš tikrųjų čia buvo sušaudyta 19 žmonių. Ne taip kaip kitur, čia liko žudynių liudytojų. Vienas jų papasakojo, kad į egzekucijos vietą atvažiavo “kalėjimo mašina ir sunkvežimis, pilnas ginkluotų kareivių [...] mašinos sustojusios prie iškastos duobės [...]. Paskui du čekistai atidarė kalėjimo mašiną, į ją išokę ir iš jos metę į duobę žmones. Į metamuosius iš

³⁴Lietuvos gyventojų genocidas, t.1, p. XXXVIII.

³⁵Anušauskas A. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas, p. 127-128.

³⁶Bėgančiųjų kerštas, p. 4-158.

³⁷RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 22. L. 323.

pistoletų šaudę čekistai ir vyresnieji politrukai. [...] Tą darbą atlikę labai greitai, maždaug per 10–15 minučių”³⁸. Žudynės įvyko birželio 25 d. už 300–400 metrų nuo cukraus fabriko. Tarp nužudytųjų buvo 15 kupiškėnų (dar dviejų dėl sužalojimų nepavyko atpažinti), išvakarėse suimtų Kupiškio valsčiuje ir atgabentų į Panevėžį.

Panevėžyje žudynės nesibaigė iki pat Raudonosios armijos pasitraukimo. Birželio 26 d. Panevėžyje, Raudonosios armijos dalinio štabo rūsyje, buvo ypač žiauriai nukankinti trys Panevėžio apskrities gydytojai: ats. plk. J. Žemgulys, A. Gudonis, S. Mačiulis. Tame pat rūsyje nukankinta ir ligoninės gailestingoji sesuo Z.Kanevičienė bei dar trys panevėžiečiai.

Kariškių žudynės

Baigti naikinti ir Lietuvos kariuomenės likučiai. 1941 m. birželio 22 d. 29-ajame teritoriniame šaulių korpuse tarnavo 7–8 tūkst. lietuvių karių³⁹. Karui prasidėjus, sovietų daliniai apsupo 29-ojo teritorinio šaulių korpuso divizijų stovyklas. Buvo paskelbtas įsakymas, kad už stovyklų ribų sulaukyti kariai būsią parduoti karo tribunolui ir sušaudyti. Divizijoms buvo įsakyta trauktis į Rusijos gilumą. Lietuvių karių žudynės buvo susijusios tiek su prasidėjusiu sukilimu, tiek ir su raudonosios armijos vadų įsakymų nevykdymu. Karo pradžioje daugiau kaip 5500 lietuvių karių vis tik ginklu išsilaisvino iš sovietinių karių priežiūros ir liko Lietuvoje. Išsilaisvindami žuvo arba dingo be žinios 120 lietuvių karių⁴⁰: 1 pulkininkas leitenantas, 3 majorai, 8 kapitonai, 8 leitenantai, 3 jaunesnieji leitenantai, 6 kariūnai, 8 viršilos, 9 puskarininkiai, 10 jaunesniųjų puskarininkių, 3 grandiniai, 59 eiliniai ir 2 civiliai tarnautojai.. Ir vis dėlto dar 1931 karys vėliau pateko į dingusiųjų be žinios sąrašus. Kai kurie jų buvo nužudyti ne Lietuvoje arba suimti ir nugabenti į lagerius (žinoma apie 324 suimtuosius)⁴¹ (*Žr. Priedas Nr. 6 ir 7*). Kiti žuvo tarnaudami Raudonosios armijos daliniuose ir tik mažuma jų 1945 m. grįžo į Lietuvą.

Civilių gyventojų žudynių pasekmės

Kaip matyti iš jau pateiktų pavyzdžių, komunistai pasinaudojo tuo, kad prasidėjo karas, ir naikino kitokių pažiūrų žmones, buvusių lietuviškų tautinių organizacijų narius. Kas laukė lietuvių, jei Raudonoji armija būtų ilgiau išsilaikiusi okupuotoje Lietuvoje, parodė Estijos pavyzdys. Beveik visi kaliniai iš ten buvo išvežti lėtai mirčiai į Sovietų Sąjungos lagerius, o Tartu kalėjime buvo sušaudyti 205 kaliniai.

³⁸Bėgančiųjų kerštas. P. 68.

³⁹Raštikis S. Lietuvos kariuomenės tragedija...P.224.

⁴⁰Raštikis S. Lietuvos kariuomenės tragedija...P.224-226.

⁴¹ Lietuvos gyventojų genocidas, t. 1, p. 62.

Bet Talino kalėjimas vis vien buvo pilnas. 1941 m. liepos 4 d. ten buvo 1200 žmonių, kuriuos NKVD ir NKGB suėmė pirmosiomis karo dienomis ir taip pat ketino išgabenti į lagerius⁴². Tuo tarpu Lietuvoje iš 5200-5900 žmonių, kuriuos komunistinė valdžia kalino dvylikoje kalėjimų, devyniuose vidaus kalėjimuose ir Pravieniškių lageryje, pasinaudoję sukilimu ir pereinamojo iš vienos okupacijos į kitą laikotarpio sąmyšiu, išsivadavo mažiausiai 2351 kalinys⁴³, tarp kurių buvo apie 168 žydai, 81 rusas, daugiau kaip 1500 lietuvių, daugiau kaip 500 lenkų. NKVD ir NKGB pareigūnai ir kariai nužudė apie 400 ir išvežė į Rusiją 1365 kalinius.

⁴²V/s mjr. Baštakovo (Baštakov) 1941 m. liepos 4 d. pranešimas v/s mjr. m.Nikolskiui, RFVA. f. 9413. Ap. 1. B. 22. L. 341; Estijos SSR NKVD Kalėjimų skyriaus 1941 m. liepos 21 d. pranešimas // Ten pat. L. 344.

⁴³ Lietuvos gyventojų genocidas, t.1, p. 58.